

PREDOŽBA INDIJE U DUBROVAČKOJ KNJIŽEVNOSTI – *BARLAAM I JOZAFAT* U *DUBROVAČKIM LEGENDAMA*

Dunja Fališevac

U radu se, prvo, kratko izvješćuje o predodžbama Indije u starijoj hrvatskoj književnosti, a zatim se analizira roman *Barlaam i Jozafat*, kristijanizirana verzija života Buddhina. Roman je zapisan u dubrovačkom kodeksu *Dubrovačke legende* u 17. stoljeću, ali mu je provenijencija medievalna. Najvjerojatnije je preveden/prerađen s nekog talijanskog pučkog predloška. Naracija u romanu kompleksno je strukturirana, s brojnim pripovjedačima, a česti su u tekstu i brojni sekundarni žanrovi (eshatološke vizije, alegorije, poučne priče i drugo). Nakon naratološke analize samog romana slijedi usporedba s Buddhinim životopisom, poveznice i razlike, te se pokazuju modusi transpozicije budističkog izvornika na kršćanski zapadnjački kôd i ističu razlike između istočnjačkog i zapadnjačkog načina mišljenja i svjetonazora. *Barlaam i Jozafat* nije samo narativno kompleksan roman nego je i prvo tekstualno svjedočanstvo zapadnjačkog protoorijentalizma u hrvatskoj književnosti.

Ključne riječi: Imaginarij, Indija, *Dubrovačke legende*, srednjovjekovni roman, *Barlaam i Jozafat*, legenda o Buddhi, budizam, kristijanizacija, istočnjački i zapadnjački svjetonazor

I.

Indija kao daleka i tajanstvena zemlja, svijet za sebe, zemlja na kraju svijeta koju je pohodio Aleksandar Veliki, zemlja u kojoj su i najneobičnije stvari moguće i vjerojatne, na razne je načine već od antike ušla u imaginarij europskog čovjeka. Antička je Europa svoje znanje o Indiji crpla iz trgovačkih

i ratničkih dodira s tom dalekom zemljom, a vrhunac je bio pohod Aleksandra Velikoga.¹ Percepcija Indije bila je pritom naglašeno egzotična – to je čudna i tajanstvena zemlja – a takve predodžbe nastavile su se i u srednjem vijeku.² Od srednjega vijeka indijska se djela prevode i prerađuju i u književnosti Hrvata i Srba. Pa dok je prijevod *Pančatantra*, zbirke poučnih priča, s karakteristikama basne, poznat samo u medievalnoj književnosti naših istočnih susjeda, a u nas tek u 18. stoljeću (preko francuskog prijevoda, M. A. Relković preveo je svoje *Čudoredne pripovidke Pilpaj bramine indijanskoga mudroznanca ili vladanje velikih i malih*),³ legenda o Buddhinu životu prvo je djelo koje je u srednjem vijeku ušlo u hrvatsku književnost. “Ono je bilo

¹ “Priča o bogatoj Indiji od rana je vezana za *Aleksandridu*, roman o životu Aleksandra Velikoga. Pohod u Indiju vrhunac je njegovih čudesnih pustolovina. Taj je dio romana iskićen legendarnim podacima iz drugoga jednog spisa, iz legende o svećeniku Ivanu, vladaru neizmjereno bogate zemlje indijske. Naime, bizantski car Manuil Komnen pozvao je svoje poslanike svećeniku Ivanu, a ovaj mu je odgovorio pismom. U tom pismu on opisuje bajoslovna bogatstva i neviđena čuda [...]. Ta legenda o svećeniku Ivanu, vladaru bogate i čudesne Indije, nastala je negdje na zapadu Europe. Ona je vjerojatno povezana s pričama što su ih križari donijeli na europski zapad i bit će da izražava križarsku antipatiju prema Bizantu i njegovim carevima. Možda su križari samouvjereno držanje Bizantinaca, koji su u vitezovima gledali divljake iz zaostalih i slabo uređenih zemalja, htjeli pobiti pozivajući se na tajanstvenog indijskog vladara prema kojem je sav sjaj bizantskog carstva ništavan. Legenda o svećeniku Ivanu prevedena je na staroslavenski iz nekog zapadnog predloška. Prijevod nosi naslov *Slovo o indijskom carstvu*. Izradili su ga, kako se po svemu može suditi, hrvatski glagoljaši.” Katičić, 2008, str. 231–232. O svećeniku Ivanu i njegovu pismu usp. tkd. Grubišić u *Izazovne teme iz starije hrvatske književnosti*, 2006, str. 63–80.

² U srednjem vijeku legendarne predodžbe o Indiji su ambivalentne. “Jedno je priča o bogatoj Indiji koju su podržavale vijesti o trgovini s Indijom. Ona se nikada nije prekinula i po njoj se oskudna srednjovjekovna Europa snabdijevala najbiranijom raskošnom robom. Daleku Indiju odakle su potjecali toliki predmeti koji život čine ugodnim mogla je ljudska fantazija, koju nikakvo iskustvo nije kontroliralo ni korigiralo, pretvoriti u zemlju bajoslovnoga bogatstva. Druga struja legendarnih tradicija o Indiji vezana je uz crkvenu legendu o apostolu Tomi koji je pošao u Indiju da propovijeda kršćanstvo i tamo poginuo mučeničkom smrću. To je priča o proklesoj Indiji, zemlji idola, neznabožačkih žrtava i hramova, zemlji pokvarenoj i bez ikakva moralnog reda. Premda su obje legendarne predodžbe supostojale istovremeno, i to stoljećima, one se uglavnom ne miješaju i gotovo svako legendarno pričanje o Indiji možemo bez oklijevanja svrstati u jednu ili drugu struju. Strana i odbojna, Indija je istovremeno bila neizmjereno privlačiva.” Katičić, 2008, str. 231–232.

³ *Pančatantra* je zbirka priča, često s karakteristikama basne, a u njoj se iznose pouke o vladalačkom umijeću. Prevedena je prvo na srednjoperzijski jezik, a preko njega na arapski. Taj je arapski tekst postao podloga za sve srednjoeuropske prijevode, a na latinski je preveden posredstvom hebrejske književnosti pod naslovom *Stefanit i Ihnilat*. “S grčkoga je pod istim naslovom ta zbirka priča prevedena na staroslavenski i to negdje na slavenskom jugu. Danas ne znamo da li je stariji prijevod na staroslavenski srpske ili bugarske redakcije, ali su se sačuvali tekstovi obiju. [...]. U starijoj književnosti hrvatskoj i srpskoj javljaju se još jednom

izvanredno popularno i sačuvano je u mnogo rukopisa. Svi su ti rukopisi pisani staroslavenskim jezikom srpske redakcije. Ali sačuvani fragmenti glagoljske legende kao i neki mlađi latinički prijepisi svjedoče da je ona bila poznata i u srednjovjekovnoj hrvatskoj književnosti.”⁴ Legenda o Buddhi, u raznim verzijama koje su se uvelike nadograđivale, nastala je u vrijeme najvećega budističkog utjecaja, kada je budizam u Indiji bio dominantna vjera i kada se iz Indije proširio u središnju Aziju. Tada su stvoreni i uvjeti da legenda o Buddhi započne svoj put prema zapadu, posredstvom iranske duhovne tradicije: naime, tada su Indijom i susjednim predjelima Irana zavladali Saki (Skiti) i osnovali tamo svoje kraljevstvo. “Najmoćniji od tih indoskitskih vladara bio je Kaniška i pod njegovim se okriljem budizam iz Indije proširio u središnju Aziju. Tako su stvoreni uvjeti koji su jako olakšali da i legenda o Buddhi započne svoj put na zapad preko teško prolaznih prijevoja Hindukuša. Iranci su pak i onda, kada su pokoreni od Arapa morali prihvatiti islam, znali zadržati značajke svoje bogate duhovne tradicije i dali su islamskoj misli nove oblike, strane prvobitnoj njezinoj arapskoj osnovi. Izraz tih iranskih struja u islamu bio je sufizam i on je stvorio takvu klimu u kojoj je Buddhin lik postao i za muslimane prihvatljiv i privlačiv. Iran je tako pri prenošenju Buddhine legende na Zapad odigrao posredničku ulogu ne samo u geografskom smislu nego i time što je svojim moćnim utjecajem islamski svijet pripremio da takvu legendu prihvati. Dalje na zapadu, u Palestini ili Egiptu, gdje su duboko na islamskom području postojala značajna kršćanska središta, prevedena je onda legenda o Buddhi na grčki i, dakako, prilagođena kršćanskim shvaćanjima. Sufistički mudrac arapske verzije lako se u grčkoj pretvorio u kršćanskog sveca. I tako je priča o kraljeviću koji je zaštićen od svih nedaća življenja poslije prvih susreta s nevoljama ljudskog života – s bolesti, starosti i smrti – napustio radosti kraljevskog dvora i pošao u samoću da se rve za duhovno oslobođenje i za vrednote koje nisu podvrgnute zakonu prolaznosti, ušla u kršćansku europsku književnost. Naslov grčkoga prijevođa jest *Barlaám kaí Ioásaph*. Iz grčkoga je legenda o Buddhi prevedena na

---

priče iz *Pančatantra* i to u 18. st. To je odraz novog zanimanja za to indijsko djelo koje su u Europi izazvali prijevodi prvih velikih orijentalista. [...] Prevodilac *Pančatantra* bio je u starijoj srpskoj književnosti Dositej Obradović. [...] Među prvim orijentalistima koji su svojim prijevodima Europu upoznali s mladom novoperzijskom verzijom *Pančatantra* i preko nje s indijskom književnošću nalazi se i jedan Hrvat. Bio je to Dubrovčanin Vičentije Bratutti. [...] On je to djelo preveo na španjolski [...] i izdao svoj prijevod u Madridu 1654. i 1658.”

Isto, str. 224, 225, 226, 227.

⁴ Isto, str. 228.

latinski i odande je ušla u zapadnoeuropske književnosti. U latinskoj verziji naslov glasi *Barlaam et Josaphat*. Najkasnije u 14. st. prevedena je ista legenda neposredno iz grčkoga i na staroslavenski i to negdje na slavenskom jugu. Naslov slavenskoga jest *Varlaam i Ioasaf*. Sa slavenskoga juga preuzeli su ga i Rusi. Po broju sačuvanih rukopisa i po zapisima se vidi da je ta legenda bila vrlo popularna lektira. Kraljević Ioasaf priznat je kao svetac i obje ga crkve, istočna i zapadna, slave 27. studenoga kao sv. Joasafa odnosno sv. Jozafata. Tako je Buddha postao kršćanski svetac.”⁵

Elementi latinske verzije legende o Barlaamu i Jozafatu nerijetko se spominju u religiozno-moralističkim djelima starije hrvatske književnosti, primjerice u Marulićevim moralističkim latinskim djelima, u Jurja Habelića, Štefana Zagrebca i Štefana Fučeka.⁶

No, legenda je bila poznata i u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti, a jedna je verzija prepisana sa starijeg predloška u *Dubrovačkim legendama*, latiničkom kodeksu iz 17. stoljeća.

II.

Tekstovi dubrovačke srednjovjekovne lijepe književnosti, izuzmemo li djela izrazito liturgijske funkcije (primjerice *I. vatikanski hrvatski molitvenik* i *Dubrovački molitvenik*) vrlo su rijetki. Jedna od iznimaka, osim *Libra od mnozijekh razloga*, latinički je kodeks iz 17. stoljeća koji sadrži “vitae emeritarum” i “vitae meretricum”, što ga je, nakon boravka u Dubrovniku u knjižnici arhiva Male braće otkrio i izdao Jozef Karásek u Pragu još davne 1913. godine,⁷ s opširnim pregovorom. Karásek je svoje izdanje posvetio “Vatroslavu vitezu Jagiću s dubokim poštovanjem”. Kako Karásek dokazuje, kodeks su pisale dvije ruke, a nastao je prema mnogo starijem predlošku te je jedan od rijetkih primjera dubrovačke medievalne proze. Kodeks sadrži u

⁵ Isto, str. 228–229.

⁶ Isto, str. 230. Marulić u *Upućivanjima u čestit život po primjerima svataca* Jozafata spominje na dva mjesta. Prvo, kao primjer u poglavlju *O preziranju zemaljskih dobara zaradi Krista* navodi da je Jozafat, sin indijskog kralja Avenira, na nagovor pustinja Barlaama prigrlio Kristovu vjeru, odrekao se kraljevstva te otišao u pustinju. A u poglavlju *O objavama muka paklenih* navodi da bi Jozafata osvojila ljepota i bezočnost neke bludnice da u snu-viziji nije vidio i slavu svetaca i muke osuđenih u paklu. Marulić, 2010, str. 18. i 531.

⁷ Tekst *Dubrovačkih legendi* objavljen je kao reprint u biblioteci Pretisak/Reprint, Zagreb: Dora Krupićeva 1996.

svojem prvom dijelu apokrif *Uzvišenje pričiste Svete Djeve Marije*, zatim *Život blažene Rosane*, molitve za vrijeme grmljavine i jednu molitvu svetom Josipu. Za taj dio kodeksa njegov izdavač kaže da je u vezi s djelatnošću bosanskih franjevaca, ali tu tezu ničim ne objašnjava.⁸ Drugi dio kodeksa, onaj pisan drugom rukom sadrži legende u kojima se veliča askeza i eremitski život, a sadrži *Život sv. Jozafata i Barlaama*, *Život sv. Abrahama pustinjaka*, *Život svete Marije*, *Život sv. Eufrosine*, *Život sv. Pelagije* i *Život sv. Marije Egipatske*, dakle redom djela koja se ubrajaju u srednjovjekovnu beletrističku prozu. Kodeks je Karásek izdao transliteriran.

Najopsežniji tekst u *Dubrovačkim legendama* roman je o Barlaamu i Jozafatu,⁹ radnja kojega se odvija u Indiji, a koji su Dubrovčani zacijelo čitali sa zanimanjem jer im ta zemlja nije bila nipošto nepoznata. Za postojanje Indije i Indijaca stari su Dubrovčani znali kako iz zbilje tako i iz povijesnih zapisa i iz književnosti. Od književnih tekstova spomenimo samo poznati prolog Dugog Nosa iz *Dunda Maroja* u kojem se spominju Velike, Male, Nove i Stare Indije,¹⁰ kao zemlje svakojakih čudesa i fantastičnih bića, te Vetranovićevu maskeratu *Trgovci Armeni i Indijani* gdje se kaže: “Plemeniti Dubrovčani, / iz daleč smo prišli sada, / mi Arabi s Indijani, / do vašega slavnog grada. // Er se tamo nam prigodi / na daleče u stranah naših, / deri sunce gdje ishodi, / od velicijeh slava vaših // začuli smo, da imate / u

⁸ J. Karásek, Predgovor, str. VIII.

⁹ Naslov romana ne postoji u kodeksu, nego se na početku, nastavno na prethodni dio kodeksa, navodi naslov prvog poglavlja “Počinje život sv. Jozafata kako se rodi i otac mu razumnike skupi”. Ja ću roman naslovljavati onako kako ga je nazvao V. Šefanić: *Barlaam i Jozafat* u hrestomatiji *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, prir. V. Šefanić i suradnici, PSHK, knj. 1, Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1969. Karásek u predgovoru djelo naslovljava “Das Leben des heil. Jozafat und Barlaam (Sciut S. Jozafata)” ili pak “Barlaam und Jozafat”. Tekst legende nalazi se u kodeksu na str. 141–294, a u Karásekovu izdanju na str. 38–129, nakon čega slijedi *Život sv. Abrahama remete*.

¹⁰ U prologu Dugi Nos ovako govori o Indiji, odnosno Indijama: “Znate er kad se, jes tri godine, od vas odijelih, ončas se uputih put Indija Velicijeh, gdje osli, čaplje, žabe i mojemuni jezikom govore. Otole obrnuh put Malijeh Indija, gdje pigmalioni, čovuljici mali, ždralovi boj biju. Otole otegnuh nogâ k Novijem Indijami, gdje vele da se psi kobasami vežu, i da se od zlata balotami na cunje igra, gdje od žaba kant u sceni bijaše kako među nami od slavica. U Stare Indije otole htjeh naprijeda proć, ma mi bi rečeno er se već naprijeda ne more proć. Rekoše mi da su tamo Stare Indije, i da u Stare Indije nitko ne more poć, govoreći: ‘Uprijećilo se je lede-no more, koje se ne more brodit, i vrlo vječna zima, koja galatinu od živijeh ljudi čini’; a s drugu stranu veljahu da gorušte sunce i paljevito ljeto dan bez noći ne da ne tačam živu čovjeku pristupit, ma zemlji od vrućine plod plodit.” No, Dugi Nos negromancijom je ipak došao do Starijeh Indija i tu našao “pravi život, veselo i slatko vrijeme od prolitja”. F. Čale u komentarima navodi da Velika Indija prema srednjovjekovnim kartama zaprema prostor današnjeg Hin-

ovom gradu velje blago / i da ovdje vi primete / inostrance milo i drago.”¹¹, te se naglašava dug i težak put koji su “Armeni i Indijani” morali proći da bi došli u sretan i bogat grad Dubrovnik. A o “[...] Dubrovčanima u Indiji u 16. st., na primjer, govori poneki zapis dubrovačkog analista i poneki dokument sačuvan u Dubrovačkom arhivu. O drugim našim ljudima u Indiji, ne uvijek jasno i ne uvijek pouzdano, govore uzgred kroničari portugalskih indijskih pothvata i drugi europski putnici iz tog vremena. Od cjelovite slike, međutim, još smo uvijek prilično daleko. Znademo da je dubrovačka trgovina bila ozbiljno ugrožena nalaskom morskog puta do Indije i da su Dubrovčani sa simpatijom pratili otpor indijskih država portugalskoj kolonizaciji. Znademo da na samom početku 16. st. postoji u Dubrovniku zamisao, ako ne i pravi projekt, o prokopavanju kanala između Sredozemnog i Crvenog mora.”¹²

Što se tiče Života sv. Josafata i Barlaama, osim prijevoda u *Dubrovačkim legendama*, postoji i jedna čakavska sjevernodalmatinska verzija romana čiji je tekst izdan zajedno sa Karásekovim tekstom, ispod glavnog teksta, u obliku svojevrsnih fus-nota, a taj je tekst priredio F. Fancev. Inače, jednu verziju romana prvi je objavio Splićanin Petar Macukat u Veneciji god. 1708. Kako u predgovoru navodi Karásek, predložak tekstu iz *Dubrovačkog legendarija* bio je, najvjerojatnije, jedan talijanski pučki predložak, koji je naš prevoditelj/priradaivač znatno širio,¹³ a zacijelo je zagledao i u

---

dustana, Male Indije da bi bile zemlje koje su obuhvaćale ili Abesiniju ili Indiju preko Gangesa ili Pakistan, Nove Indije bile bi novootkrivene zemlje središnje Amerike, a Stare Indije bile su zemlje Dalekog istoka, na kraju svijeta gdje bi trebao biti raj zemaljski. Citat iz prologa navodi se prema: Držić, *Dundo Maroje*, u *Marin Držić, Djela*, 1979, str. 342–343. Detaljnu analizu geografskih prostora koje je pod navedenim imenima Indije podrazumijevao ili mogao podrazumijevati M. Držić usp. Košuta, “Pravi i obrnuti svijet u Držićevu *Dundu Maroju*”, u zborniku *Putovima kanonizacije*, 2008, str. 263–306. R. Katičić iznosi hipotezu da se Držić u svojem prologu oslanjao na legendu o svećeniku Ivanu koja je prevedena na staroslavenski iz nekog zapadnog predloška pod naslovom *Slovo o indijskom carstvu* i koji su, vjerojatno, izradili hrvatski glagoljaši. (Katičić, 2008: 232.).

¹¹ Cit. prema: *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*, 1871: 230.

¹² Petrović, Predgovor katalogu *Jugoslaveni i Indija. Katalog izložbe*, 1965: 12.

¹³ “Es war mir schon während des Vergleichens evident, dass die Vorlage entweder eine verkürzte lateinische Legende oder eine italienische Version war, wahrscheinlich ein Volksbuch, welches man im Süden leicht findet oder welches in den Klosterbibliotheken Dalmatiens in vielen Exemplaren vorhanden ist [...]. Ausserdem gewann ich den Eindruck dass der slavische Übersetzer auf einigen Stellen selbständig vorgegangen ist. Es waren besonders diejenigen Stellen, wo er als Priester oder Mönch sprechen konnte – z. B. bei der Belehrung Josafats, bei der Predigt Josafats nach dem Tode seines Vaters; gleich der Anfang ist selbständig bearbeitet,

Zlatnu legendu. Karásekove usporedbe s tim talijanskim pučkim predloškom pokazale su da u dubrovačkom tekstu postoje znatna odstupanja: primjerice, u opisu diskusije koja je religija prava, dubrovački prevoditelj/adaptator navodi da su pogani “Indiani” i “Sarbgli”, čega nema u izvorniku; dubrovački je tekst mnogo opširniji i često ponavlja cijele misli ili rečenice, a takvih ponavljanja u talijanskom tekstu nema; ili pak na mjestu gdje u talijanskom izvorniku stoji “baroni”, u dubrovačkoj kadikad stoji riječ “veziri” za indijske velikodostojnike, što Karásek tumači kao prevoditeljevo podcrtavanje vjerski drugog iz vlastita okružja.

III.

U središtu je mogega interesa bio roman o životu sv. Jozafata i Barlaama, apologija kršćanskoj askezi i pustinjačkom životu, djelo koje je utemeljeno na kristijaniziranim elementima legende o Buddhinu životu. Djelo je u Europu došlo preko bizantske književnosti, u kojoj se nekako od 6. stoljeća

[...] počela razvijati i grčka pučka književnost, značajna po svojim široko razgranatim vezama s književnostima drugih naroda i posredničkoj ulozi nekršćanskih i kršćanskih evropskih naroda. U 7. je stoljeću nastala grčka obradba knjige o *Varlaamu i Joasafu* (*Barlaām kai Joasáph*). Izradio ju je u Sinajskom manastiru neki monah Ivan, inače nepoznat. To je kršćanski preoblikovana legenda o Buddi kako je sadržana u velikom njegovu sanskrtskom životopisu *Lalitavistara*, proširena drugim indijskim pripovjedačkim motivima asketske tendencije. Grčka se redakcija vjerojatno osniva na arapskom predlošku, ali se sačuvao i podatak o

---

manche Wendungen sind poetisch abgerundet und dargestellt, z. B. dort, wo er die Engel bei dem Tode Josafats konzertieren lässt.” (Karásek, Predgovor, *Dubrovačke legende*, str. XVI). A kada je od M. Rešetara dobio na uvid jedan talijanski tekst *Života Barlaama i Jozafata*, Karásek bez sumnje zaključuje: “Man konnte bald konstatieren, dass das italienische Volksbuch die Vorlage zu unserem Texte bildete” (J. Karásek, str. XVII), potkrepljujući svoju tvrdnju brojnim antroponimima i toponimima koji su preuzeti iz talijanskog, a ne latinskog. Dalje autor predgovora i izdavač teksta navodi da se talijanska pučka knjiga naziva *Vita di San Giosafat convertito da Barlaam*, Bassano, nella Stamperia Remondini (bez oznake godine), te da je to pretisak neke starije knjige. Međutim, u daljnjem opisu teksta autor predgovora dodaje da se dubrovački prevoditelj/adaptator na nekim mjestima, posebice na onima gdje u talijanskom predlošku nedostaju poneke “pritče”, koristio i nekim latinskim tekstom te zaključuje: “[...] es ist sehr wahrscheinlich dass er die Legenda aurea kannte und benützte.” (Isto, str. XVII). I dalje: “Der Übersetzer musste die Legenda aurea vor Augen haben und richtete den Entwicklungsgang der Erzählung nach dem Grundrisse der ‘Legenda aurea’, die er für die authentische Grundlage der Vita hielt, ein.” (Isto, str. XVIII).

indijskom podrijetlu te knjige. Njezina velika umjetnička vrijednost privukla je gotovo sve europske narode. Iz grčkoga je prevedena na staroslavenski i proširila se među Srbe, Bugare i Ruse. Prevedena je i na latinski (*Barlam i Jozafat*) i odatle na zapadnoeuropske jezike pa je tim putem došla i Hrvatima. Poznati su još gru-zijski, armenski i etiopski prijevodi.¹⁴

Barlaam i Jozafat,¹⁵ preveden na hrvatski, kako je već istaknuto, prema talijanskom pučkom predlošku, ali i prema tekstu *Zlatne legende*, jedno je od tri djela koje je V. Štefanić, zajedno s *Rumancem trojskim* i *Aleksandri-dom*, u svojoj nezamjenjivoj hrestomatiji uvrstio u odjeljak “svjetovnih romana”, naglašavajući da je valjda bio najpoznatiji srednjovjekovni roman.¹⁶ Pa dok su romani o Troji i Aleksandru Velikom tijekom vremena postali emblematični i kanonski za korpus hrvatske srednjovjekovne književnosti i žanr “romana”, *Barlaam i Jozafat* ostao je nekako po strani interesa medievista. Jedino je E. Hercigonja, opisujući cijeli kodeks i ističući njegove estetske vrijednosti,¹⁷ detaljno ispričao fabulu romana i istaknuo neke strukturne elemente. On za roman kaže sljedeće:

Kompozicijski, vrlo složeno i bogato fabularno događanje ovoga romana isprepletano je slojem zanimljivih orijentalnih parabola: o smrtnoj trublji, o četiri kovčega, o ptičaru i slavuju, o ‘inorogu’, o tri kraljeva prijatelja, o bogatom mladiću i siromašnoj djevojci. U tekst je uključena i jedna eshatološka epizoda: Josafatovo viđenje raja [... i viđaše mu se da ga anđeli na nebo ponesoše i bi mu ukazana slava raja i kola anđeoska] i pakla [... i kako mu anđeo ukaza raj poslije ga povede da mu pakao ukaže...] koje spašava Josafatovu čistoću u trenutku kad je već gotovo popustio djevojačkim dražima.¹⁸

Roman o Barlaamu i Jozafatu podijeljen je u dvadeset i dva poglavlja koja su ponekad označena brojkom, a ponekad ne, ali svako poglavlje ima

¹⁴ Katičić, 1977: 331.

¹⁵ Naslov romana navodi se u raznim izvorima različito, kao *Život sv. Jozafata i Barlaama*, ili samo *Život sv. Jozafata*, a i protagonisti se bilježe različito: kao Jozafat i Josafat, kao Varlam i Barlaam, odnosno Barlam.

¹⁶ *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, 1969: 295.

¹⁷ E. Hercigonja za cijeli kodeks kaže: “Poetskim vlastitostima svojih poruka, stilskom iznijansiranošću, istinskim dramatismom prikazanih ljudskih sudbina što ponekad – izvan konvencija hagiografske proze – zaiskri u kompleksnom tkanju njegovih fabula, izvornim rješenjima u pripovjedačkoj tehnici i bogatstvom jezika, legende dubrovačkog latiničkog zbornika [...] nesumnjivo su iznimno vrijedan dio korpusa ove naše srednjovjekovne beletristike.” Hercigonja, 1975: 291.

¹⁸ Isto, str. 295–296. Hercigonja na nekoliko mjesta ističe samostalnost i maštovitost našega prijevoda u odnosu na talijanski predložak.

naslov koji kratko određuje sadržaj pojedine fabularne linije. Naslovi poglavlja, koja uvelike variraju u dužini, su sljedeći: “Počinje život s. Jozafata kako se rodi i otac mu razumnike skupi”; “Kako kralj posla po jednoga viteza koji će vladati Jozfata”; “Kako kralj pripravi dvor Jozafatu”; “Kako Jozafat uzazna zašto je zatvoren”; “Kako Jozafat izide iz dvora”; “Kako Jozafat izjaha izvan grada”; “Kako Bog posla Barlama k Jozafatu”; “Kako Barlam pripovijeda Jozafatu”; “Kako Jozafat pade na noge Barlamu”; “Kako promijeni[h]u haljine jedan drugoga”; “Kako kralj uzazna da mu je sin krstja[nin]”; “Kako dovedoše Nikora mješte Barlama”; “Kako kralj učini vijeće za zagubit Jozafata”; “Kako napastovahu Jozafata djevojke”; “Kako Jozafat obrati k Bogu jedno kraljestvo”; “Kako Jozafat obrati mnoga vladanja”; “Kako umrje sveto otac Jozafatov”; “Kako Jozafat pođe u pustinju”; “Kako Jozafat nađe Barlama”; “Kako Barlam živje s Jozafatom i umrje”; “Kako Jozfat umrje i bi pokopan”; “Kako remeta objavi Jozfata svijetu”. Fabula romana izlaže se kronološkim redom, a radnja bi se, načelno, mogla podijeliti u dva dijela: prvi dio romana pripovijeda o životu kraljeva sina Jozafata i njegovu susretu s pustinjakom Barlaamom koji ga je preobratio na kršćanstvo, a drugi dio o Jozafatovu životu u pustinji zajedno s Barlaamom i njihovoj svetoj smrti. Naracija u romanu često se prekida dijaloškim partijama koje, posebice u nekim poglavljima, pretežu nad naracijom. Roman počinje formulom o priči koja je zapisana, težeći zajamčiti vjerodostojnost ispričanog: “Nahodimo upisano da u njeke stare dni bješe u Indiji jedan kralj komu ime bješe Avenerio i taj čovjek bješe vele nemilosrdan krstjaninom [...]”¹⁹ Dakle, radnja se odmah prostorno locira u daleku nekršćansku zemlju, u Indiju, s gotovo za srednjovjekovnu književnost topičkim motivom o proganjanju kršćana od strane kralja. Nakon dugo godina kralju se rodio lijep sin kojemu su nadjenuli ime Jozafat. Kralj sakupi brojne astrologe da proreknu djetetovu budućnost te mu svi kazaše da će dječak biti moćan i dugo vladati, osim jednoga koji je prorekao da će dječak postati kršćanin i razoriti pogan-ske crkve. Na kraljev upit kako bi se takvo proročanstvo moglo izbjeći, astrolog mu svjetova da dijete do 15. godine odgaja u palači odijeljenoj od vanjskoga svijeta kako ne bi vidio bolest, starost, nemoć i patnju te da ne vidi ni jednoga kršćanina. Boraveći u dvoru s učiteljem Leonom i dvanaest mladića, od kojih mu nitko nije smio govoriti o kršćanstvu, mladi Jozafat je

¹⁹ Svi citati navode se prema tekstu iz Karásekova izdanja *Dubrovačkih legendi*, ali u suvremenoj transkripciji. Ovdje str. 38.

marljivo učio te je svatko govorio da će postati “velik filozof”. Izašavši jednom iz dvora i ugledavši nemoćna i bolesna starca prvi se put suočio s prolaznošću i smrtnošću. U sljedećih nekoliko, inače najduljih poglavlja – 7, 8. i 9. (“Kako Bog posla Barlama k Jozafatu”, “Kako Barlam pripovijeda Jozafatu”, “Kako Jozafat pade na noge Barlamu”) pripovijeda se o dolasku Barlaamovu k Jozafatu i iznose se temeljne misli kršćanskog nauka i povijesti Kristova rođenja, muke i smrti. U fabularni segment o Barlaamovu i Jozafatu susretu upletena je prilika-alegorija o dragom kamenu koji se može vidjeti ne “očima telesnim” nego samo “očima od pameti”, a simbolizira kršćansku vjeru. U Barlaamovo pripovijedanje upletena je i priča o jednom kralju i njegovu bratu te o četiri kovčega, od kojih oni skupocjeni i bogato urešeni simboliziraju ovozemaljska blaga, a oni sirotinjski prave duhovne vrijednosti. U sljedećem poglavlju Barlaam, na Jozafatov upit, pripovijeda o stvaranju svijeta, padu anđela (Lucifer se prvo, kao najljepši anđeo naziva Lucibello, a tek poslije pada Luciferom), o postanku pakla, stvaranju Adama i Eve, drvu spoznaje, o limbu, o Abrahamu, o rođenju Marije, bezgrešnom začecu, o Kristovu rođenju, njegovu životu, čudima koje je stvorio, o osudi te o muci i smrti, i to vrlo detaljno. Dalje se iznose apokaliptični detalji vezani uz Kristovu smrt, o Kristovu užasašću, a pripovijeda se i o Sudnjem danu. U Barlaamovo pripovijedanje kršćanske povijesti uklopljena je prilika o “slavicu” i slavujevim savjetima ptičaru, koji svi govore o nužnosti odricanja od ovozemaljskih dobara. U 9. poglavlju, u kojem, prvo, Jozafat ispovijeda svoju vjeru u Isusa, pripovijeda se dalje o Barlaamovu poučavanju Jozafata, i to u obliku raznih prilika. Prva je od njih prilika o jednorogu, odnosno inorogu, najopsežnija prilika u romanu, koja Jozafata mora poučiti o čuvanju od smrtnoga grijeha, o milosrđu prema ubogima, o “varovanju” od razblude i taština ovoga svijeta. To je razvedena “pritča” o nekom mladiću i inorogu, “zvijeri srditoj”, o mladićevu pokušaju da se od bijesne zvijeri spasi bijegom u jamu u kojoj ga čekaju druge i nove opasnosti (crni i bijeli miš koji grizu žile busena za koji se uhvatio mladić, drakun koji čeka da ga proždre, četiri zmije koje mu isto tako prijete, kapljice meda kojih se mladić nastoji domoći). Barlaam sam razrješuje priliku: inorog je smrt koja progoni čovjeka u “pustinji ovoga života”, jama je lažljiv i varav svijet napunjen mnogim zlobama, miševi i zmaj su tjelesne i paklene opasnosti koje prijete svakodnevno čovjekovu životu. Na to Jozafat upita Barlaama kako bi čovjek morao živjeti da dođe u raj, na što mu ovaj savjetuje pustinjski život u odricanju od ovozemaljskih dobara i uboštvo, stalno razmišljanje o smrti, te pripovijeda o svojem životu u pustinji, o gladovanju, haljinama od kostrijeti, stalnoj molitvi

i zaključuje da pustinjaci misle samo o tri stvari: o grijesima koje su počinili, o mukama paklenima koje su pripravljene za grešnika i, treće, o životu vječnom odnosno o slavi rajskoj. Na uporne Jozafatove molbe da ga povede u pustinju Barlaam odgovara da još nije došlo vrijeme te mu pripovijeda priliku o gospodaru i njegova tri prijatelja od kojih se samo onaj za kojega je gospodar najmanje mario pokazao pravim prijateljem. Razrješujući “pritču” Barlaam objašnjava da je treći prijatelj vjera, ufanje i ljubav. Slijedi prilika o tuđincu kojega u nekom gradu građani izabiru za gospodara, a poslije ga prognaju. I ova prilika se razrješuje: grad je svijet, građani su vragovi, ali se razuman čovjek svemu tome može oduprijeti. I na kraju Barlaamova i Jozafatova duga pripovijedanja slijedi u istom poglavlju prilika o bogatu mladiću i siromašnoj djevojci kojom se mladić, unatoč njezinu siromaštvu, želi oženiti što na kraju i učini. Zatim Barlaam još kratko pripovijeda o svojem životu u pustinji gdje je proboravio četrdeset i pet godina. U 10. poglavlju fabula romana vraća se naraciji o događajima koji su uslijedili nakon Jozafatova preobraženja u kršćanina. Neki segmenti prvog dijela romana ponavljaju se u okviru pripovijedanja samih likova romana, te se kombiniraju heterodijegetički ili pak homodijegetični pripovjedači, što, uz brojne dijaloge, uvelike usložnjava narativnu strukturu. U drugom dijelu romana najviše se pažnje posvećuje kraljevoj reakciji na činjenicu da mu je sin postao kršćanin te smišljanju načina kako bi ga od nove vjere odvratio. Nižu se prijedlozi raznih mudroznanaca, od kojih ni jedan ne urodi plodom: Jozafat ostaje nepokolebljiv na očeve molbe, prijetnje i razne načine da se zavarava ovozemaljskim blagom i raskoši. Brojni segmenti romaneskne fabule posvećeni su upravo emocionalnim odnosima oca i sina, njihovim razgovorima i argumentaciji jedne i druge strane, a upravo u tim razgovorima očituje se prevoditeljev smisao za bogat i ukrašen ornatus (brojna nabranja, asindetonske rečenice koje se izmjenjuju sa sindetonskim konstrukcijama, nizanjanje epiteta, homeoteleuti itd.)²⁰ U 12. poglavlju romana pripovijeda se, nakon

²⁰ Kao primjer bogata i ukrašena stila navest ću odlomak iz 11. poglavlja, segment u kojem se Jozafat obraća ocu ovako: “Zato te molim kako moga oca i gospodina da izađe iz toga bluda u kojem si, tere da se učiniš krstjanin dobar, i da se obratiš k Jezusu Isukrstu koji je vele milosrdan i milostiv i hoće ti prostiti i darovati kraljestvo nebesko i raj tere ćeš se izbavit od muka pakljenih, a toj što mi reče ako bi uznali baruni da sam ja krstjanin, odvrgli bi se i da mi će kraljestvo uzeti od toga sam ja mnogo veseo zašto ako izgubim za ljubav Božju ovo kraljestvo zemaljsko, dobit ću rajsko i nebesko, i ako izgubim viteze i barune zemaljske, dobit ću anđele nebeske, ako li ja izgubim blago i imanjanje svjetovno, ali ću dobiti nebesko i vjekuvječno.” (*Dubrovačke legende*, str. 80).

mnogih diskusija između oca i sina, o podmetanju Nikora (Nakora) umjesto Barlaama ne bi li on odvratio Jozafata od kršćanstva, te se nižu dijalози između Nikora i Jozafata,²¹ koji završavaju Nikorovim odvrćanjem od poganskih bogova i vjerom u kršćanskog Boga. U to poglavlje umetnute su riječi jednoga “knjižnika” koji zagovara vjerovanje u poganske bogove u koje da vjeruju brojni narodi pa se tu, zanimljivo, među Egipćanima, Kaldejcima i Indijcima spominju i “Srbliji”. U tom se poglavlju nalazi i vrlo oštar i satiričan napad na druge vjere (unutar diskusije “razumnika” i preobraćenog Nikora), napad kakav ne nalazimo u djelima hrvatske srednjovjekovne književnosti. Nikor naime mudracima govori:

Grci su scijenili i scijene da su bogovi neki nečisti koji su od ljudi pogrđeni bili, govore da je Saturno bog a sami vele da je i svoju djecu izio i da je odrezao muška uda svoja i vrgao u more, i da se je petka aliti Venere od toga rodila i vele da ga je njegov sin Jupiter aliti četvrtak svezavši vrgao u bezdanji pakao i da je jošte u paklu svezan. A Jupitra pišu i vele da je kralj od ostalih bogova [za] kojega vele da se je priobrazio njegda u osla, a njegda u psa, a njegda u ino četveronošče neka veće putenoga grijeha s' tuđimi ženama čini. Petku aliti Venere vele da je toliko nečista bila da se nigda nije mogla putenoga grijeha nasititi pripuštajući k sebi svakoga već tko neće tere ju božicom zovu koja je bila, kako samo govore, hotimica u njeko brijeme Martova a njegda Adonova. Eto vam bogova, Grci, koji su sramotniji i nečistiji negoli ste vi. [...] Egipćani se klanjaju i čtuju ovcu koja brabonjke izopazi i prosiplje, junca koji roge ima, svinju koja hroče [sic], psa koji laje i ostale živine ine. Nuti vam bogova pogani kojim se klanjate.²²

Nikor svoj govor završava apologijom trojednog Boga i kršćanstva kao jedine prave vjere.

Budući da kralj želi pogubit svojega sina kako ne bi kraljevstvo “poginulo”, razni mudraci ga odvrćaju od te namisli te mu daju brojne savjete i primjere kako da postupi u toj za kraljevstvo opasnoj situaciji. Tako mu jedan “knjižnik” savjetuje da Jozafata okruži lijepim djevojkama koje bi ga

²¹ U tim dijalozima između Jozafata i lažnog Barlaama nalazi se jedan od najkrvavijih i najosvetničkijih dijelova romana. Naime, Jozafat Nikoru alias Barlaamu ovako prijeti: “A neka znaš ako se daš primoći očima češ gledati da ti ću mojema rukami jezik iz vilica iskinuti, i izdrijeti, i dati ga psom na tvoje oči, i odrezati ću ruke u laktu tere ih dati ogarom supati, a paka ti ću izdrijeti srca i oči tere ih ću pod konjske noge vrći a krvi se tvoje napiti neka veće nikada nitko ne smije kralja i kraljeva sina u blud voditi.” (str. 86.).

²² *Dubrovačke legende*, str. 88. Zanimljivo je da se grčki bogovi (Jupiter je četvrtak, Venera petak) nazivaju po danima u tjednu, očito prema talijanskom predlošku.

navele na puteni grijeh, te je cijelo 14. poglavlje posvećeno Jozafatu u okruženju sedam lijepih djevojaka i njegovoj borbi protiv tjelesnog grijeha i vražjih napasti. U tom poglavlju ističe se orijentalno ozračje predloška, a u naraciju je uklopljena i Jozafatova dioba duše od tijela te vizija-san u kojem se opisuje ljepota raja kao mjesta blaženih (*locus amoenus*)²³ i pakla kao mjesta vječnih muka, o čemu poslije viđenja Jozafat detaljno izvješćuje.

U sljedećim poglavljima pripovijeda se o obraćanju na kršćanstvo mnogih indijskih pokrajina te i samoga kralja Avenera, o čemu se govori kao o prosvjetljenju (prosvjetljenje u smislu spoznaje kršćanskih vrijednosti spominje se na nekoliko mjesta). Nakon očeve smrti Jozafat odlazi u pustinju i nakon duge potrage nalazi Barlaama (u tome mu pomaže jedna lavica), te se pripovijeda o njihovu zajedničkom svetom i asketskom životu, o smrti Barlaamovoj i njegovu uzašašću (u tu epizodu uklopljeno je jedno viđenje) i, na kraju, o smrti samog Jozafata. U posljednjem poglavlju pripovijeda se o pustinjacima koji objavljuju Jozafatovu smrt svijetu, pripovijedaju o njegovu svetom životu u pustinji. Cijeli narod odlazi po tijelo Jozafatovo te se pripovijeda o čudima koja je i poslije smrti činio.

Kroz detaljno ispričanu fabulu romana željela sam uputiti na kompleksne narativne postupke, mijene tipova iskaza, a ponajprije na brojne uklopljene sekundarne žanrove, karakteristične za druge vrste srednjovjekovne književnosti.

IV.

Prvi je razlog mojeg interesa za roman o Jozafatu i Barlaamu taj što se on brojnim strukturnim obilježjima posve razlikuje od *Rumanca trojskog* i *Aleksandride* ponajprije svojom razvedenom naratološkom strukturom: u *Barlaamu* i *Jozafatu* naracija je opširna i ulazi u brojne pojedinosti, dijaloške

---

²³ U tom opisu, u segmentu nakon kataloga onih koji su zaslužili vječno blaženstvo, opisuje se raj ovako: "I povede ga anđeo na jednu livadu koja bješe napunjena i urešena razlikoga cvijetja, tuj listje od dubja lijepo i slatko zvečan" je davahu, kojijem listjem zamahovaše jedan ugodni vjetric i miris čudnovat ishođaše. Tuj bjehu postavljeni stoli zlatom i dražijem kamenjem uzdjelani, tuj bjehu postelje svijetle s vele vrednijem urešenjem, tuj bjehu vode mnogo bistre žubereći koje tecijehu i izvirahu. Poslije ga uvede u grad kojega zidovi bjehu od zlata i dragoga kamenja svjetloćom i čudnovatom zračni. Ondi vidje velike vojske nebeske gdje tancaju i popjevaju razlike pjevke koje nikadare nije začulo umrljih uho, i rekoše mu: 'Ovo je mjesto blaženih štono vi raj zovete.'" (*Dubrovačke legende*, str. 100.)

dionice vrlo su brojne, gotovo češće nego pripovijedanje, a u romanu se pojavljuju brojni sekundarni žanrovi, uokvirene priče, razne parabole-alegorije, prilike i “pritče”, zatim jedan san-vizija u kojem Jozafatova duša putuje predjelima raja i pakla, kao i vizija rajskih ljepota. Dijalozi su dvojake naravi: s jedne strane oni nose naraciju i u funkciji su dinamičkih motiva, ali su češće u funkciji kakvu su dijalozi imali u srednjovjekovnoj moralno-didaktičkoj prozi, posebice se to donosi na dijaloge između Barlaama i Jozafata. Ti su dijelovi romana oblikovani kao učenikova pitanja i učiteljevi odgovori: Jozafat pita, a Barlaam odgovara opširnim izlaganjem biblijske povijesti – od početka stvaranja svijeta preko pobune anđela do izгона Adama i Eve iz raja – te o Kristovu životu i smrti, upravo onako kako je to uobičajeno u srednjovjekovnoj poučnoj moralno-didaktičkoj prozi.

Drugo, u romanu je u brojnim segmentima prikazan emocionalno naglašen odnos između oca i sina, između indijskog kralja Avenera i Jozafata, odnos koji se kreće između krajnje mržnje zbog suprotstavljenih i antagonističkih vjerskih stajališta te do (lažne) ljubavi, a u težnji indijskog kralja da pošto-poto sačuva svoje kraljevstvo u poganskoj vjeri. Takvih prikaza emocionalnih odnosa, vezanih za sukob svjetovne moći i vlasti, ne poznaje hrvatska srednjovjekovna književnost.

Dalje, u našem se romanu, za razliku od *Rumanca trojskog* i *Aleksandride*, vrlo često i naglašeno hipertrofirano ističe i veliča kršćanstvo, a na jednom mjestu, koje sam istaknula, direktno se napadaju i ironiziraju druge, poganske religije, i to vrlo pogrđnim riječima, što ćemo također rijetko naći u drugim djelima hrvatske srednjovjekovne književnosti.

Kako se u literaturi naglašava, *Barlaam i Jozafat* kristijanizirana je legenda o Buddhinu životu.

Životopis Buddhin, kako ga prikazuju vijesti u staroj predaji, nije povijest u našem kritičkom smislu, ali je ipak na svoj način duboko istinita [...]. Okviri u kojima se prema staroj predaji odvijao život osnivačev i događaji koji su ga bitno oblikovali posve se uklapaju u sve drugo što znamo o Indiji 5. st. pr. n. e, i tako ne može biti sumnje o tome da je osnivač buddhizma povijesna osoba. Taj se osnivač zvao *Siddhārtha* (pâli: *Siddhattha*) i potjecao je od porodice *Gautama* [...] na skrajnjem jugu današnjeg Nepala.²⁴

²⁴ Katičić, 1973, str. 148–149.

Otac mu je bio glavar svojega plemena i nosio je kraljevski naslov. Djetetovo rođenje bilo je obilježeno neobičnim predznacima, rodio se iz majčina boka, imao je na tijelu znakove velikog pobjednika, kralja koji će zavladati svijetom. Prorokovali su mi pri rođenju da će svijet pobijediti ne kao vladar i vojskovođa nego kao mudrac i isposnik. Zato je kraljević dobio ratnički odgoj, a otac ga je okružio kraljevskim raskošima i svim ovozemaljskim užicima. Kraljević se oženio i dobio sina, ali je izlazeći iz dvora upoznao starost, bolest i smrt. Susret s ljudskom nemoći i prolaznosti pokazao mu je ispraznost i bijedu čovjekova života te je s dvadeset i devet godina donio odluku i pošao među pustinjake. Nauk brahmanskih mudraca nije ga zadovoljio, te se predao samotnom trpljenju. Ali, ni to mu nije donijelo željeno prosvjetljenje. Lutajući došao je do mjesta u dolini Gange i pod velikom indijskom smokvom dosegao žučeni cilj i spoznao

[...] narav ljudske nevolje, spoznao veze uzroka i posljedica, spoznao je korijen ljudske zarobljenosti i odlučno ga presjekao. S neba je pala kiša cvijeća, a on je riknuo kao pobjednički lav jer je bio prvi čovjek u našem svijetu koji je slobodan koraknuo i stupio iz vječnoga okretaja života i smrti, koji je stresao okove što su ga uža nj vezali, slobodan od želje za postojanjem i nepovratno okrenut prema konačnom ugasnuću. Time je tijekom svjetskih zbivanja bio promijenjen, kotač rađanja i smrti podignut iz ležišta svoje osovine. [...] Od toga je časa isposnik Gotama postigao prosvjetljenje ili probuđenje (bodhi) i postao tako Buddha (Prosvjetljeni, Probuđeni). I Buddha bi tada u sjaju svoje spoznaje, oslobođen, trajao do svoje smrti, možda se više ne bi osvrtao na ovaj svijet za koji ga ništa nije vezalo, da se pred njim nije pojavio sam Brahmâ Svayampati, najviši bog, i ponizno ga zamolio u ime svoje i svih bića da ne ostavi svijet u ropstvu i neznanju, da pokrene kotač plemenite nauke [...]. I tako se pokrenula beskrajna Buddhina samilost i on se odlučio da pokrene kotač svoje nauke (*dharma*, pâli: *dhamma*) [...].²⁵

Buddha je naučavao samo ono što čovjeka najbrže vodi prosvjetljenju. Okosnica je njegova nauka: potreba srednjega puta i četiri plemenite istine.

Prva je plemenita istina o patnji. Čovjek neminovno pati jer ga život rastavlja od dragoga i spaja s nedragim, a oboje je patnja. Rođenje je patnja, starost je patnja, bolest je patnja i umiranje je patnja. Čime god i gdje god čovjek zahvatio svijet, sve je patnja. Druga je plemenita istina o nastanku patnje. Jedini joj je izvor žed čovječja [...]: žed za uživanjem, žed za postojanjem, žed za moći. Ta žed izaziva strasti, tu i tamo se na čas zadovoljava, ali stalnim svojim nemirom vodi od rođenja u smrt i od smrti u novo rođenje. Treća je plemenita istina o ukinuću patnje. Patnja nestaje ako se ukloni ta žed, ako se uništi bez ostatka, napusti i smiri. A

²⁵ Katičić, 1973: 150.

četvrta je plemenita istina o putu koji vodi ukidanju patnje. To je plemeniti osmerostruki put: ispravno uvjerenje, ispravna odluka, ispravan govor, ispravno djelovanje, ispravan život, ispravno nastojanje, ispravno razmišljanje, ispravno zadubljenje. Osnovna misao četiriju plemenitih istina mogla bi se sažeti ovako: čovjek mora patiti jer želi stalnost, a ne može je postići. Korijen njegove patnje je u želji za zadovoljnim postojanjem. Zato se patnja ukida ako se ukine ta želja, a želja se može ukinuti samo dosljednim discipliniranjem čitava života.²⁶

Navela sam temeljne značajke budističkog nauka kako bi se mogao usporediti Buddhin život i njegov nauk s kristijaniziranim verzijom kakva je oblikovana u romanu *Barlaam i Jozafat*.

Ta usporedba pokazuje da su fabularne poveznice između Buddhina i Jozafatova života brojne, ali da postoje i znatne razlike: oba su sinovi indijskoga kralja, dakle društvene elite, pri njihovu rođenju izrečeno je za jednoga proročanstvo da će postati lualica-beskućnik, a za drugoga da će postati kršćanin; oba djeteta stoga se odgajaju u raskošnoj izolaciji kako ne bi upoznali jad, nevolju i patnju ovoga svijeta, no obojica unatoč tome sve to upoznaju. No, dok se indijski kraljević oženio i dobio sina, Jozafat nije upoznao tjelesne užitke. Ipak, u kristijaniziranoj varijanti ostala je epizoda, naglašeno orijentalnih i senzualnih konotacija, o Jozafatovu životu među lijepim i razbludnim mladim djevojkama. Život u pustinji i asketski život, kontemplacija i razmišljanje o životu bez patnje, odnosno onozemaljskom, naglašena je poveznica u životima obaju protagonista. No, dok indijski kraljević do svojih spoznaja i prosvjetljenja dolazi sam, kontemplirajući nakon duge patnje i askeze, Jozafat do prosvjetljenja i istinskog znanja dolazi poučen Barlaamovim upućivanjem u kršćansku povijest i vjerske istine. Inače, Buddhina odluka da se odrekne svih ovozemaljskih užitaka, koja je bila rezultat težnje prema višim stvarima i u povezanosti s duhovnom religijskom orijentacijom Upanišade te pojavom beskućničkog života u Indiji, lijepo se povezala s Jozafatovom odlukom o pustinjačkom životu kakav je uzdizao kršćanski asketizam. Jednom riječju, misionarski, meditativan prosjački život budista, bez paralele u ranijoj religijskoj povijesti Indije, lijepo se preklopio s načinom života kakav su zagovarali neki kršćanski redovi. Razumljivo je, međutim da je u kršćanskom romanu izostalo budističko učenje o oslobađajućoj istini dharme i nirvane, oslobađanja i utruća patnje, ali je ostala jasno zacrtana ideja prosvjetljenja koja je i u romanu na nekoliko mjesta

²⁶ Isto, str. 150–151.

istaknuta, a utjelovljena je prvo u pustinjaku Barlaamu, a zatim u samom Jozafatu. Tako je Buddhin put koji vodi do oslobođenja od patnje, a do kojeg se dolazi prosvjetljenjem, nedvojbeno poveznica s asketskim kršćanskim naukom u koji Jozafata upućuje Barlaam.

No, osim temeljnih fabularnih poveznica s Buddhinim životom, u kršćanskom romanu nalaze se i brojne na kršćanske kodove prevedene istočnjačke parabole koje imaju naglašeno simboličko-allegorijsko značenje i u kršćanskoj ikonografiji i vjeri. Takve su alegorijske priče vrlo česte u našem romanu, a najčešće imaju funkciju zornih pouka kojima Barlaam upućuje i objašnjava Jozafatu temelje kršćanskog života. Sve su takve parabole istočnjačke provenijencije, a naš ih prevoditelj/prerađivač naziva 'prilikama'. Koliko poznajem korpus srednjovjekovnih hrvatskih tekstova, to je jedna od prvih pojava toga termina u značenju alegorije, odnosno prefiguracije u hrvatskoj književnosti, termina koji će postati uobičajen kao *terminus technicus* za alegoriju od Marulića, preko Zoranića pa nadalje. Druga je zanimljivost što su te prilike uklopljene u one segmente romana koji su oblikovani kao pitanja i odgovori: na svako Jozafatovo pitanje Barlaam odgovara nekom prilikom te daje njezino razrješenje (primjerice priča o dragom kamenu, pripovijetka o inorogu, o kovčezima, o tri prijatelja, o mudrom caru, o opreznom ocu i siromašnoj kćeri). Inače, sve takve parabole izostaju u talijanskoj *Viti*, pučkoj knjizi koja je najvjerojatnije bila predloškom našem prevoditelju. Takav način izlaganja građe, karakterističan za moralno-didaktičku prozu, ne pojavljuje se u drugim narativnim djelima naše srednjovjekovne književnosti. Treća je osobitost tih prilika što sve one potječu iz orijentalnih izvora, ali su u ovom romanu kristijanizirane, tj. orijentalna je simbolika prevedena na jezik kršćanske simbolike. Jedan od provodnih motiva-simbola, onaj o dragom kamenu, koji u indijskoj legendi označava prosvjetljenje, u našoj simbolizira cjelokupan kršćanski nauk. Lijep je primjer takve kristijanizacije i simbol jednoroga, odnosno "inoroga" kako ga imenuje naš tekst. Bogate simbolike, ta životinja simbolizira u Kini raskoš ali i čistoću, kraljevsku moć i njegove osobine, a na Dalekom istoku jednu varijantu zmaja, ali i gospodara kiše (jedorog se bori protiv sunca koje je krivac za strašne suše); često se o jednorogu govori kao o indijskom biku; isto tako simbolizira ta životinja svojim rogom usred čela oštroumnost, sunčanu zraku, Božji mač, božansku objavu, prodiranje božanskoga u ljudsko. U kršćanskoj ikonografiji jednorog kadikad simbolizira Djevicu koju je oplodio duh sveti, a ponekad se povezuje sa srednjovjekovnim poimanjem viteške ljubavi. Kako navodi *Rječnik simbola*, jednorog "uvijek evocira misao o čudesnoj sublimaciji

tjelesnog života i o natprirodnoj sili koja zrači iz onoga što je čisto”.²⁷ Međutim, u u romanu o Jozafatu i Barlaamu jednorog, odnosno inorog nosi negativnu simboliku: “inorog koj’no čovjeka tjera smrt je nemilosrdna koja to bliže stišće čovjeka u pustinji ovoga života dočim ga stigne”.²⁸

Još je jedna zanimljiva preinaka budističkog nauka u našem romanu. Na Jozafatovo pitanje Barlaamu kako pustinjaci žive u pustinji, ovaj mu odgovara da noći i dane provode u molitvama te da na “ovemu svijetu imamo 3 mišljenja”: prvo, da o inomu ne razmišljaju nego o grijesima koje su počinili, drugo da razmišljaju o paklenim mukama koje su dosuđene grešnicima, a da je treće mišljenje o vječnoj slavi rajskoj koja je pripravljena za sve ljude koji čine pokoru.²⁹ Ova tri mišljenja kristijanizirana je varijanta triju stupnjeva budističke meditacije i Buddhina prosvjetljenja; prema budističkoj tradiciji, Buddha je tek onda našao mir kada je utonuo u kontemplaciju, a njegovo je prosvjetljenje imalo tri stupnja.

Prve noći meditiranja vidio je svoje prijašnje živote kako prolaze pred njim. Druge je noći vidio nadnaravnim uvidom ciklus rođenja, smrti i ponovnog rođenja i shvatio zakon po kojem se događaju. Treće su mu noći otkrivene četiri svete istine: spoznaja patnje, izvor patnje, oslobađanje od patnje i put koji vodi do oslobođenja od patnje.³⁰

U kristijaniziranoj verziji o Buddhinu životu, kako sam već naglasila, izostali su fabularni segmenti koji pripovijedaju o Buddhinu ženidbi, rođenju sina i nekim događajima iz njegova svjetovnog života prije odlaska u pustinju. Izostavljeni su i svi segmenti naglašenog budističkog vjerskog nauka, ponajprije oni o kontemplaciji, prosvjetljenju i utruću patnje, te zamijenjeni kršćanskim naukom o načinima postizanja vječnog i blaženog života u raju. Roman, dakle, slijedi samo neke elemente legende o Buddhinu životu i upotrebljava ih za isticanje kršćanskog nauka i vjere.

²⁷ Chevalier i Gheerbrant, *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, (sub voce ‘Jednorog’), 1983, str. 225–226.

²⁸ *Dubrovačke legende*, str. 67.

²⁹ *Dubrovačke legende*, str. 67–68.

³⁰ Metz, 1987: 228.

V.

Roman o Jozafatu i Barlaamu zanimljiv je i po tome na koji način transponira i prevodi jednu istočnjačku legendu na kršćanski kôd. Naime, iako su svi medievisti koji su o tom djelu pisali isticali da ono predstavlja kristijaniziranu legendu o Buddhi, nisu ulazili u moduse prekodiranja jednog istočnjačkog životopisa u europsku kršćansku ideologiju niti pokazali narativne strategije kojima su motivsko-tematske i fabularne sastavnice legende o Buddhi transponirane u okvire kršćanskog svjetonazora; drugim riječima zanimao me je, kako bi se to danas reklo, orijentalizam tog romana, njegov vjerski kolonijalizam, pretvaranje indijskog prostora u kršćanski vjerski prostor, ili – kako to kaže E. Said – politika europske, zapadnjačke moći i dominacije nad jednim istočnjačkim predloškom.³¹ Uvođenje lika Barlaama koji poučava Jozafata o kršćanstvu uvelike se razlikuje od Buddhine legende u kojem Gautama (rođeno ime kasnijeg Buddha) nakon buđenja prelazi iz neotkupljenog stanja u stanje oslobođenja posve sam, bez pomoći učitelja, iako ih je i Buddha imao, ali ga nisu uspjeli ni u čemu poučiti. Razloge tome, možda, treba tražiti u činjenici što su prosvjetljenje i spasenje, usko povezani u budhizmu, stvar unutarnje preobrazbe, dok u kršćanskom romanu vjerski autoritet, konkretno Barlaam, uvodi Jozafata u kršćansku vjeru brojnim vjerskim pričama i istinama, te objašnjenjima i razlaganjem kako bi ga doveo do spoznaje o najvažnijim istinama kršćanske vjere. Ta razlika između Buddhina i Jozafatova “prosvjetljenja” mogla bi se objasniti Jungovim shvaćanjima o razlikama između istočnjačkog i zapadnog mišljenja. Jung kaže: “Hrišćanski zapad smatra da je čovjek potpuno zavistan od milosti Božje ili barem od crkve kao isključivog i od Boga sankcioniranog zemalj-

³¹ “Zato, orijentalizma nije puka politička tema ili puko političko područje što ga pasivno zrcale kultura, znanost ili institucije; niti je golema i raspršena zbirka tekstova o Orijentu; niti predstavlja ili izražava neku opaku ‘zapadnjačku’ imperijalističku urotu kojom bi se ovladalo ‘imperijalnim’ svijetom. On je prije *raspodjela* (distribucija) geopolitičke svijesti u znanstvene, ekonomske, sociološke, povijesne i filološke tekstove; on nije samo razrada osnovne geografske distinkcije (svijet se sastoji od dviju nejednakih polovica, Orijenta i Okcidenta) nego i cijelog niza ‘interesa’ koje i stvara i održava s pomoću znanosti, otkrića, filološke rekonstrukcije, psihološke analize, te prikaza krajolika i društava; on je prije određena *volja* ili *naum* da se razumije, u nekim slučajevima kontrolira, podešava pa čak i inkorporira ono što je očito različito ili alternativno ili nov svijet nego što je izraz te *volje* ili tog *nauma* – on je, u prvom redu, diskurs koji nipošto nije u izravnoj, korespondirajućoj vezi s političkom moći, nego ga proizvodi neravnomjerna razmjena s različitim vrstama moći, [...]” (Said, 1999: 20.)

skog instrumenta spasenja. Istok nasuprot tome zastupa gledište da je čovek sam jedini uzrok svog višeg razvoja, jer Istok veruje u ‘samospasenje’.³² Isto tako, dok i Barlaam i Jozafat zadržavaju svoje ja, svoj identitet, a njihov kršćanski nauk djeluje na cijelu Indiju i izgradnju kršćanskih crkava diljem zemlje, Buddha ponire u svoje nesvjesno odbacujući svoj identitet, svoje Ja, ne težeći djelovanju izvan sebe sama. Da bismo tu razliku shvatili, opet možemo pozvati u pomoć Junga: po njemu, zapadni čovjek sumnja u sposobnost introvertnog mentaliteta za samooslobođenje, za zapadnjake je svjesnost nezamisliva bez ‘jednog Ja’: “Ona je izjednačena sa usmerenošću sadržaja na jedno Ja. Ako ne egzistira Ja, onda nema nikoga kome nešto može da postane svesno. Ja je otuda neophodno za proces postajanja svesnim. Istočnjačkom duhu pak ne pada teško da sebi zamisli svest bez Ja. Svest se smatra sposobnom da prevaziđe Ja-stanje; u tom ‘višem’ stanju Ja čak potpuno nestaje.”

I dalje: “Istočnjački duh je, izgleda, manje egocentričan, njegovi sadržaji se samo labavo odnose na subjekt te izgleda da su važnija ona stanja koja pretpostavljaju jedno oslabljeno Ja.”³³

* * *

Predodžbe o dalekoj i čudesnoj Indiji nisu nepoznate hrvatskoj književnosti od srednjega vijeka. Svjedoči o tome roman *Barlaam i Jozafat*, kristijanizirana verzija Buddhina života, roman opremljen bogatom simbolikom, razvedene naracije, s brojnim sekundarnim žanrovima, roman koji možemo smatrati prvim tekstualnim svjedočanstvom zapadnjačkog protoorijentalizma u hrvatskoj, i to dubrovačkoj književnosti, u kojoj je beletristička proza bila rijetkost.

³² Jung, 1978: 66.

³³ Isto, str. 69. i 70.

LITERATURA

- Chevalier, J. i Gheerbrant, A. (1983) *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, preveli A. Buljan i dr., (sub voce 'Jednorog'), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, str. 225–226.
- Čale, F. (1979) *Dundo Maroje*, u *Marin Držić, Djela*, Sveučilišna naklada, Liber, Zagreb, str. 342–343.
- Dubrovačke legende* (1996), Josip Karasek, Pretisak, Dora Krupićeva, Zagreb.
- Grubišić, V. (2006) *Pismo svećenika Ivana*, u *Izazovne teme iz starije hrvatske književnosti*, Književni krug, Split, str. 63–80.
- Hercigonja, E. (1975) *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 2. Srednjovjekovna književnost*, Liber – Mladost, Zagreb, str. 291.
- Hrvatska književnost srednjega vijeka* (1969) prir. V. Štefanić i suradnici, PSHK, knj. 1, Matica hrvatska – Zora, Zagreb.
- Jung, C.G. (1987) Razlika između istočnjačkog i zapadnog mišljenja, u "Psihološke rasprave", s njem. preveo T. Bekić, Matica srpska, Beograd.
- Karasek, J. (1913) Predgovor, *Dubrovačke legende*, Prag, str. XVI.
- Katičić, R. (1973), *Stara indijska književnost*, NZ Matice hrvatske, Zagreb.
- Katičić, R. (1977) *Bizantska književnost*, u *Povijest svjetske književnosti*; knjiga 2, uredio V. Vratović, Mladost, Zagreb.
- Katičić, R. (2008) *Indija u staroj hrvatskoj i srpskoj književnosti*, u *Boristenu u pohode. Helenske i indijske šetnje i teme. Misli i pogledi*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Košuta, L. (1968) *Pravi i obrnuti svijet u Držićevu Dundu Maraju*, u zborniku *Putovima kanonizacije; Zbornik radova o Marinu Držiću (1508–2008)*, ur. N. Batušić i D. Fališevac, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2008, Zagreb, str. 263–306.
- Marko Marulić, Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca* (2010) preveo, komentirao i priredio B. Glavičić, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Metz, J. B. (1987) *Prosvjetljeni budizam*, u *Religije svijeta*, Kršćanska sadašnjost – Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Pjesme Mavra Vetranića Čavčića* (1871) prir. V. Jagić i I. A. Kaznačić, dio prvi, SPH. knj. III, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Petrović, S. (1965) Predgovor katalogu *Jugoslaveni i Indija*. Katalog izložbe, Institut za književnost Jugoslavenske akademije i Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije Filozofskoga fakulteta sveučilišta u Zagrebu.
- Said, E. W. (1999) *Orijentalizam*, prijevod B. Romić, Konzor, Zagreb.

SUMMARY

PERCEPTIONS OF INDIA IN THE DUBROVNIK LITERATURE:
BARLAAM I JOZAFAT (BARLAAM AND JOSAPHAT)
IN *DUBROVAČKE LEGENDE (THE LEGENDS FROM DUBROVNIK)*

Dunja Fališevac

The paper opens up with a brief survey of the perceptions of India in the Early Modern Croatian literature, which is followed by the analysis of the novel *Barlaam i Jozafat* (*Barlaam and Josaphat*), a Christianized version of the life of Buddha. The novel is contained in the 17th-century Dubrovnik codex entitled *Dubrovačke legende* (*The Legends from Dubrovnik*), but its origin is medieval. It is most likely that the text was translated/adapted from a specific Italian folk source. Narration in the novel is structured multifariously with many narrators and frequent and numerous interpolations of secondary genres (eschatological visions, allegories, moral tales etc.). After the narratological analysis of the novel, the paper offers a comparison with Buddha's traditional biography in order to discuss contact points and differences, and show the modes of transposing the Buddhist source into Christian Western code, as well as to further emphasise differences between Eastern and Western cognition and worldview. *Barlaam i Jozafat* (*Barlaam and Josaphat*) is not only a narratologically complex novel, but also the first textual testimony of the Western proto-Orientalism in Croatian literature.

Key words: imaginarium, India, *Dubrovačke legende* (*The Legends from Dubrovnik*), medieval novel, *Barlaam i Jozafat* (*Barlaam and Josaphat*), the legend of Buddha, Buddhism, Christianization, Eastern and Western worldview

Primljeno 28. veljače 2012.